

A háborús évek gyermekvédelmi- közösségi utópiái

Írásomban a hazai neveléstörténetből a II. világháborút megelőző éveket s a befejezése utáni néhány évet tekintem át.

Ez az összességében mintegy évtizednyi idő ugyan a magyar neveléstörténet folyamatának egészéhez viszonyítva szinte szemvillanásnyinak tűnik. Ám sajátos, gyermekvédelmi szempontú vizsgálatára mégis két dolog késztetett. Egyrészt az ezekben az években létrejött gyermekintézmények egyúttal a gyermek- és ifjúságvédelem olyan sajátos színterei voltak, amelyek tevékenységének feltárásával, objektív, sokszempontú vizsgálatával ma is adós a neveléstörténet. Az adott korszak művelődéstörténetileg is jelentős folyamataiban való elhelyezésük olyan összefüggésekre is rávilágíthat, amelyek létrejöttük, tevékenységük, létük, pedagógiai jelentőségük elfogulatlanabb megítélését segítheti.

Az adott időszakban azt vizsgálom, milyen társadalmi-gazdasági körülmények között jöttek létre ezek az intézmények. Milyen nevelésfilozófiai alapon, s milyen pedagógiai gyakorlattal, hogyan működtek? Végül: hogyan értelmezhetőek tradícióik ma?

A kiemelt időszak jét jellegzetes iskola-köztársaság típusú, utópia-államjáték típusú intézményét vizsgálom elemzően: *Sztehlo Gábor* Gaudiopolisát, valamint *Szekeres Mihály* és *Pataki Gyula* nevével fémjelzett Fiúkalfvát.

A reformpedagógia, mint történelmi előzmény

Előzményként kell megemlítenem a századforduló utolsó harmadában induló, s a huszadik század első harmadáig ívelő reformpedagógiai mozgalmakat. Háttérükben látnunk kell a modern korról beköszöntő gazdasági, társadalmi, politikai struktúraváltást, az agrár-ipari és infrastrukturális változások előidézte jelentős demográfiai és urbanizációs átalakulásokat. Azt a modern korszakot, amelyben a gyermek, mint társadalmi-szociológiai probléma megjelent.

E reformmozgalmak kötődései a kor (gazdasági-társadalmi változásaihoz) tudományos-szellemi áramlataihoz sokfélék. Háttérükben a századforduló radikális szellemi áramlatai meghatározóan jelen vannak. Közös sajátja e mozgalmaknak a gyermek felfedezése, s a szociális érzékenység is. (1) Legfőbb törekvéseik: a gyermeki szabadság, a gyermeki önállóság, önkibontakozás minél szélesebb körű megteremtése.

A reformpedagógia fejlődésének első szakaszában a természet- és társtudományok eredményeire alapozva (elsősorban a pszichológiára, biológiára, antropológiára, s az újonnan kialakult gyermektanulmányra) hozza létre modelljeit. (2) E korszak első szakaszát a New School-tól kiindulva a szabad (erdei) iskolák, a művészetpedagógiai iskolák, a természettudományos biológiai-antropológiai alapozottságú iskolák (Montessori, Decroly), a munkaiskola (Kerschensteiner), az aktív iskola (Ferriere) irányzatai jellemzik.

A fejlődés második szakaszában (1918–45) válnak világmozgalommá. Ekkor jelennek meg a közösségi iskolakoncepciók, s e korszakot olyan nevek fémjelzik, mint *R. Steiner* (Waldorf-iskolák), *H. Parkhurst* (Dalton-plan), *Petersen* (Jena-plan). A reformpedagógia fejlődésének e szakaszában még egy jelentős szemléletmódosulásra kell felfigyelnünk. Bár a reformpedagógiák korábban is érzékenyek voltak a szociális problémákra, ám a lezajlott nagy világháború(k) nyomán inkább figyeltek a társadalmi-szociális problémákra, egyre erőteljesebb hangsúlyt kapnak a nevelés társadalmi tényezői (állampolgári nevelés, diákönkormányzat), az ember nevelés útján történő felszabadítása.

A reformpedagógiának van egy sajátos vonulata, ága, amelyet a gyermekvilág szenvedései iránti érzékenység és szociális elkötelezettség jellemez. Képviselőiként *E. J. Flanagan*, *C. Freinet* és *Janusz Korczak* nevét emelném ki. Pedagógiájuk az előbb említeteken kívül az egyén tiszteletére, autonómiájának tiszteletére épül. A nevelő bizalma, a biztonságot adó intézményi működés, amely a gyermeki jogok megfogalmazására, elismerésére és tiszteletben tartására, s a gyermeki önkormányzására épül, adja e pedagógiai gyakorlatok alapját. Különleges jelentőségűnek kell nyilvánítanunk azt a felismerésüket, hogy a gyermeki jogok nézőpontját viszik be a pedagógiába. Elsőként adták pedagógiai kérdéseknek a gyermekek oldaláról fogalmazott jogi értelmezést. Pedagógiai rendszereik alapja a közösség teljes életét átfogó, az államéletet, az állampolgári létet szimuláló szocializációs játék, amely a sajátos, zártabb keretek közt (bentlakásos intézet, árvaház) a gyermeki jogokra és önkormányzásra épül. (3) Nem kívánom e dolgozat keretei között a szovjet pedagógia jelenségeit értékelni, de e tárgykörben megkerülhetetlen *Sackij* és *Makarenko* nevének és munkásságának, az általuk vezetett „kommunáknak” megemlítése. Utóbbi nevét éppen a dolgozat szempontjából teszi érdekessé az a minap napvilágot látott adalék, mely *Karácsony Sándor* elismerő megjegyzésére utal. (4)

A munkásmozgalmak, a munkásmozgalom kihívásaira adott egyházi, illetve művelődési válaszok, a nőmozgalmak, a korszak ifjúsági- és gyermekmozgalmai szintén hatásosak voltak a szociális irányzat megerősödésére.

Reformpedagógiai határok a hazai nevelésügyben

A hazai pedagógia sem marad érintetlen a fentebb bemutatott fejlődéstől. Gondoljunk csak *Nagy László* törekvéseire, a Gyermektanulmányi Társaság létrehozására (1906), a *Gyermek* című folyóirat megjelentetésére (1907), *Weszely Ödön* munkáira, a *Domonkos Lászlóné* vezette Új Iskolára, az 1908-tól létrejövő erdei iskolákra s az Országos Gyermekvédő Liga támogatásával létrejött egész éves erdei iskolákra, a Montessori óvodákra, a Montessori Egyesület létrehozására (1933, *Kenyeres Elemér*), *Nemesné Müller Márta* Családi Iskolájára (1915–1943).

Bár a reformpedagógiai hatások nem képeznek erőteljes, egységes vonulatot a magyar nevelésben, mégis a Gyermektanulmányi Társaság a XX. század elején Európa pedagógiai élvonalába emelte a magyar reformpedagógiát. (5) Hatása nem szűnt meg a forradalmak bukása után sem, bár kimutatható defenzív visszaszorulása néhány pedagógiai műhely „elefántcsonttornyába”. A magyar társadalom világháború utáni sajátos történetének több tényezője szerepet játszik ebben. (6) Most csak azt emeljük ki, hogy a többretegű, elhúzódó válság zárójelbe tett európai típusú modernizációs megközelítéseket.

Nemzeti-népi kérdésfeltevések, valóságfeltárás

A drámai válság megoldására különböző megközelítésű, mindenestre a nemzeti karkort jobban hangsúlyozó elgondolások születtek. Ezek közül a gyermekvilág mérhetetlen szenvedéseire, elsősorban a magyar falu nyomorára azok az értelmiségiek hívták fel a figyelmet, akik az iskolát egy szélesebb művelődési, mai értelemben közművelődési kontextusban gondolták végig. A népi értékektől a természetadta közösségek szerepének újragondolásán át, az intézményrendszer felelősségéig ível a „népi írók”-nak nevezett gondolkodók és társadalmi aktivisták figyelme (7).

Úgy vélem, nem megalapozottság nélküli az az állítás, hogy *Karácsony Sándor* munkásságában sajátos szintézise jött létre a fent felvillantott eszmeiségeknek (8). Nagy hatása bizonyára ennek is tulajdonítható. Nem véletlen, hogy a dolgozatom középpontjában álló Fiúkfalva vezetője, *Pataki Gyula* tápláló szellemi forrásként – megannyi népies író mellett – rendre az *Ocsúdó magyarságra* hivatkozik.

Gyermekvédelmi megközelítés

Hazánkban igazán volt okuk várni a gyermekeknek a gyerekek évszázadát!

A századfordulón, s azt követően is a legkiszolgáltatottabb, legelesettebb gyermekek védelme nagyrészt az egyházakra és a különféle társadalmi szervezetekre hárult. Mint az a hazai gyermekvédelem történetéből jól ismert, törvénnyel szabályozott állami gyermekvédelemről csak 1901-től beszélhetünk. Az egyházak s a különböző karitatív tevékenységet végző egyesületek, szervezetek tevékenységének elismerése mellett ekkor fogalmazódott meg először az állam felelőssége s szerepe a gyermekvédelemben. A századforduló idejének másik jelentősebb változása, hogy a gyermekvédelem fogalma szélesebb, tágabb értelmezést nyert, s nem csupán az árvaügyet értették alatta, mint korábban. Ezt követően alakult ki, szerveződött meg az állami gyermekmenhelyek rendszere, s a nevelőszülői hálózat. *Móricz Zsigmond* Árvácskájának, vagy a gyermek *József Attilának* sorsa beszédesen szól ezekről a közállapotokról.

A megoldást sürgető erők közül említettem a társadalmi erők összehangolására létrejött Országos Gyermekvédő Ligát (1906–1931), s a gyermekvédelem munkájába is bekapcsolódó, kritikus elemzésekkel társadalmi lelkiismeretet ébresztő Magyar Gyermektanulmányi Társaságot.

Mint ahogy azt az új tudományosság jegyében fellépő, új megoldásokat kereső kutatók feltárták: a gazdasági-társadalmi válságok, különösen a háborúk és a békekötések iszonyú következményei rettenetes terhekkel tetézték a gyermekek világának gondjait.

A második világháború evei még jobban széltzilálták a gyermekorsókat. A háborús helyzet, a veszteségek (szülőt, családot, hazát), az üldözések, a szenvedések olyan mennyiségi felhalmozódását hozták az emberi megalázottságnak és fájdalomnak, amelynek katarzisában szükségszerűen születtek meg a kristálytiszt, minőségileg új emberi kapcsolatokra épülő közösségek.

Ilyen volt a Gaudiopolis és a Fiúkfalva.

Sztehlo Gábor gyermekintézményei, gyermekközösségei

Milyen eszmei forrásokból, mozgalmakból táplálkozott s nőtt ki ez a fajta gyermeknevelő tevékenység?

Elsőként Sztehlo Gábor népfőiskolai tapasztalatait kell megemlítenünk. A népfőiskolai mozgalommal Finnországban ismerkedett meg, ennek nyomán alapította meg az első hazai népfőiskolát Nagytarcsán (ahol lelkész volt), s 1937–1942-ig vezette azt.

A népfőiskolai közösség a falusi életet modellálta, s létrehozta ehhez öntevékenységre építő önkormányzó szervezetét (gazda, számadó, kisbíró, naposok, takarító, udvarrendbentartó stb.). Az önkormányzat gondolatában és megvalósításában sokféle hagyomány ötvöződik: a református egyház presbitériumi rendszere is önkormányzati alapon működött, s ezt a gondolatot erősítették meg a hazai kollégiumi hagyományok is (Sárospatak, Debrecen). (10) De ugyanígy megtalálhatjuk az önkormányzatiság gondolatát a reformpedagógia már bemutatott képviselőinél, vagy a korabeli ifjúsági mozgalmakban (cserkészet).

Még egy mozzanatról kell itt szólnunk, nevezetesen, hogy a folyamatos működtetéshez állandó gyűjtésekre volt szükség, meg kellett találni a lehetséges adományozókat.

A népfőiskolai tapasztalatok mellett fontosak voltak Sztehlo előzetes szociális tapasztalatai is a szülő nélküli vagy elesett helyzetben lévő gyermekek elhelyezése (árvaházakban vagy nevelőszülőknél), képzése a Luther Szövetség Szociális Bizottságában dolgozva. A Jó Pász-

tor Misszió keretében végzett kórházi lelkészi munkája döntő fontosságú mozzanat a későbbiekben a keresztyén vallású, zsidó származású gyermekek mentésének megszervezésekor.

Az 1944 végén a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével létrehozott Jó Pásztor Gyermekotthonokban (gyermekmentő otthonokban) ugyanazokat az elveket alkalmazta, mint a népfőiskolákon. A legnehezebb körülmények között is keretet adott a létükben is veszélyeztetett gyermekek életének, mindennapjainak a tudatosan, rendszeresen szervezett napi program (torna, játék, tanulás, felolvasás, közös ének és ima), amely a gyermeki önellátásra, önkiszolgálásra épült. Életüket áthatotta az egymás iránti bizalom, a humanizmus és az önfeláldozó szeretet érzése. E munkája során nemcsak a legnehezebb sorsú gyermekekkel való bánásmód tapasztalatait szerezhette meg, hanem a hatékony és fejlesztő közösségi élet kialakítását is. Ugyanígy fontos tapasztalatokat szerzett azzal kapcsolatban, hogy milyenek kell lenniük felnőtt segítőtársainak ebben a munkában.

Bár az otthonok svájci, vagy svéd követségi védelem alatt voltak, életüknek mégis állandó eleme volt a bujkálás. De tapasztalhatták az egymásért való áldozatkészség kialakulását, egymás segítségének élményét. A rendkívüli körülmények, ellátási nehézségek, összevonások miatt igen nehéz számszerűen pontos adatokkal leírni e tevékenységet. A háborús évek alatt fokozatosan létrehozott 32 otthon látta el a feladatokat. Mintegy 1600 gyermeket, s 400 felnőttet fogadtak be, bujtattak és mentettek a gyermekmentő otthonok.

Az is világhosszá vált Sztehlo Gábor számára, hogy a háború befejeztével nem lehet befejezettnek tekinteni a gyermekmentő munkát. Így jöttek létre 1945 tavaszától a Jó Pásztor Gyermektelepek.

A gyermektelep működtetői

A háború előtt Sztehlo Gábor a gyermekmentő otthonok szervezésére megbízását a Magyar Evangéliumi Egyházak Jó Pásztor Missziói Alapítványán keresztül a Nemzetközi Vöröskeresztől kapta.

A háború után is a Jó Pásztor Alapítvány támogatta a gyermektelepek megszervezésében. Fenntartásában, támogatásában a Jó Pásztor Egyesület, civil szervezetek és adományozók is segítettek, s jelentős maradt a korábban is bemutatott nemzetközi segítség. Majd 1946 májusában függetlenül korábbi „fenntartóitól”, Pax Magyar Szociális Alapítvány néven működött tovább.

Az önállósodásnak súlyos nézetbeli, elvi okai is voltak. Sztehlo vallási, faji, nemzeti és egyéb különbségre való tekintet nélkül kívánt segíteni a rászoruló gyermekeknek. Ezért is váltak el útjaik a Jó Pásztor Bizottsággal. Erősen különböztek nézeteik az iskolai nevelési elvekről, tanítási módszerekről is. Hogy elképzeléseit szabadon megvalósíthassa, nem sokkal később saját egyházától is függetlenítette magát. 1946 tavaszától a Svájci Vöröskereszt vette át az otthon eltartásának terhét. Az alapítvány az ő felügyeletük és támogatásuk mellett végezte munkáját.

„Az volt a célunk, hogy mély lelkiéletet élő, a műveltség útján elindított, szakmailag képzett parasztifjúságot neveljünk, olyan embereket, akik később képesek lesznek vezető pozíciók betöltésére is, és persze állandó önművelésre közben.” (9)

Jelmondatuk: „A közösségért való élet felelősségteljes élet” – hűen kifejezi a népfőiskola alapeszméjét. A közösség jelenti az evangélikus egyház-közösséget, a faluközösséget, s a nemzetet egyaránt. Sztehlo munkája találkozik a népi írók támogatásával és mozgalmával, akik közül többen előadói voltak népfőiskolai foglalkozásaiknak.

Gaudiopolis ötlete

A gyermekköztársaság létrehozásának gondolatát a háborús helyzet felerősítette.

„Ennek az éjszakának a rettenete, az ellenség váratlan és meglepő segítsége, az egymásért való áldozatkészség kialakulása olyan mély nyomot hagytak a gyermekek lelkében, hogy már másnap felmerült a gondolat: ha egyszer ebből a pincéből kikerülünk, akkor is együtt kell maradnunk, és olyan közösséget fogunk kialakítani, ahol ismeretlen a gyűlölet, ahol öröm és béke uralkodik.

Gaudiopolis gondolata itt született a pincében, és ha ezek közül a fiúk közül csak néhány jött is velem 1945-ben, e néhány lelkesedése vitte az újonnan hozzánk kerülteket előre, hogy a pincében tervezett kezdemény meg is valósuljon.” (11)

Sztechlo Gábor naplójában (a már többször is hivatkozott forrásban) *Flanagan Boy's Town*-jára hivatkozik, amelyet nagyon szeretett volna megvalósítani. Ugyanitt írja, hogy jól ismerte a *Belih-Pantyelejev* ifjúsági regényében megörökített SKID-köztársaságot, amelyet a polgárháború utáni idők csavargó gyermekeinek szerveztek Szovjet-Oroszországban. (Más forrásból tudjuk, hogy sokat foglalkozott *Pestallozzi*val és Makarenkóval.) (12) A filmet, s a könyvet növendékei is ismerték, elképzeléseit velük is megbeszélte.

A közösség kezdetei, életrénd

A Jó Pásztor Gyermekotthon a Budakeszi úton és az Árnyság úton indult. A hely kiválóan alkalmas volt sokféle hatás megvalósítására. Sztechlo jól látta, hogy nincs veszedelmesebb dolog, mint ha növendékei egyoldalú hatások alá kerülnének. Igyekezett nyitott neveléssel sokféle utat megismertetni gyermekeivel, akiket a háború iszonyatai után játszani is újra meg kellett tanítani. Maguk a növendékek munkával vettek részt új otthonuk berendezésében, felszerelésében. A napi foglalkozások színes, változatos, de kötött beosztásra nem hagyott időt. Egyelőre még a birtokbavétel kötötte le őket. De már formálódott a közösség. A gyermekek a különálló épületeket a bennlakók jellemzőiről nevezték el. (A kisebb fiúk a Zergelak, a nagyobbak a Fecskefészek, a gimnazisták a Farkastanya, a lányok a Leányvár, az óvodásoké a Napsugár stb.). A jól felépített napirend, a játékok, versenyek, a tanulás, a pihenés, tervszerűen váltakoztak. Ha valami kezdett funkciótlanul válni, új elemeket építettek be, de azokat mindig a szükségletekből levezetve a feltételekhez, de eszméikhez, elképzeléseikhez igazítva azokat.

Tanítás-tanulás, módszerek, tevékenységek

A gyermekotthonnak önálló általános iskolája volt (a nagyobbak kinti iskolákba jártak). Igen érdekes volt a tanítás. A szükségből erényt kovácsolva a görög mintájú sétáló oktatás és a Rousseau-i szabad nevelés módszereivel dolgoztak. „Én a munkaiskola megvalósítására törekedtem. Amit a gyerekek tanulnak, alkalmazzák a gyakorlatban is, lehetőleg azonnal. Magolás és lecke helyett viták és versenyek rögzítsék a tanultakat. A tanárok ezt az utat járták, és a tanulókkal való testvéri kapcsolatok révén többet értek el, mintsem remélték.” (13) A gyermekek műhelyekben dolgoztak (asztalos-, lakatos-, festő-szabó-varró-, cipésműhely), s szabadon választhatták meg, hol akarnak dolgozni. Egyet azonban kötelező volt választaniuk. A kerti munkákban mindenki részt vett. Színházba és kiállításokra jártak, faliújságokat szerkesztettek. Újságuk, „A Mi Újságunk” a kinti világban is elismertséget aratott. A munkalendület és az életritmus vitte előbbre az iskolát. Új módszerekkel próbálkoztak az irodalom, a történelem, a természettudományok, a nyelvtanítás terén. Kiváló tanáregyenísegeket nyertek meg munkájukhoz, akik a lelki, szellemi és testi kultúra fejlesztése mellett a gyakorlati és társadalmi érzék fejlesztését is fontosnak tartották. A nagyobb fiúk ötleteiből nőtt ki a Gaudiopolis Ifjúsági Állam gondolata.

Gaudiopolis Ifjúsági Állam

A nagyfiúk otthonát az „öröm városának” Gaudiopolis-nak nevezték. Anyaállama a Pax Szociális Alapítvány volt, annak területén működött demokratikus alapon. Célja

„Krisztus Evangéliumának szellemében, társadalmi korlátokat megszüntetve, önálló, öntudatos, önismeretre és önbíráskodásra törekvő, elméletileg és gyakorlatilag képzett magyar embereket nevelni.” (14) A köztársaság élén elnök állt, a szabad és titkos választások útján megbízott miniszterek segítették munkáját. Az állam céljait, működési rendjét törvénykönyvbe foglalták. Állampolgári fényképes igazolvánnyal, „állampolgársági könyvvel” rendelkeztek. Mint látjuk, Gaudiopolis, azaz Gapo egy demokratikus államszervezetet modellált. Az államszervezet felépítése és működése, a népgyűlés, a titkos szavazásos választások mind fontos elemei voltak a közös felelősség és kormányzás megvalósításának. A köztársaságban végzett munkáért díjazás járt. Az Alkotmány, a Btk., a működés polgári demokratikus kereteit biztosították. A választott vezetők visszahívhatók voltak, s a megválasztott vezetők a végrehajtás alsóbb szintjein is dolgoztak. Ez egyben biztosíték is volt arra, hogy a vezetőréteg ne különüljön el a polgárokétól. Bár az államelnök felnőtt volt, jól meghatározott jogait a néptribüni rendszer egyensúlyban tartotta. Ez is garantálta a Gapo valódi önállóságát és önkormányzatát. (15)

Azt is meg kell jegyezmem, hogy a visszaemlékezők nem egységesek az események megítélésében.

1949 nyarára a külföldi segélyakcióknak be kellett fejezniük munkájukat. A Svájci Vöröskereszt, s a Don Suisse is szorgalmazta, hogy új fenntartót keressenek. Sztelho közeledése saját egyházához is sikertelen maradt. 1950. január 7-én megtörtént az otthon államosítása.

A Fiúkfalva

E fejezetben forrásként *Pataki Gyula* könyvére támaszkodhattam csupán, hiszen korábban a Fiúkfalva témáját csak *Varga Domokos* 1972-ben megjelent szépirodalmi feldolgozásából ismerhettük meg.

Az első világháború utáni években egyre több elhagyott, csavargó gyermek húzódott be a tanyavilágból a nagyvárosba, Debrecenbe, itt remélve menedéket, táplálékot és fedelet. Sokan felfigyeltek nyomorúságos helyzetükre. Ha lopásokba keveredtek, hamar az állam, a rendőrség markában találták magukat. Útjuk a menhely felé, vagy – ami még ennél is riasztóbb volt számukra – a nevelőszülőkhöz, a kiscselédek sorába vezetett. Helyzetük a felnőttteknél is nyomorúságosabb volt. Sokan, sokfelől felfigyeltek tarthatatlan állapotokra.

Ha a Fiúkfalva létrejöttének inspiráló eszmei forrásait keresem, elsőként a népi írókról kell szólnom, akiknek valóságfeltáró írásai ébresztették, mi több, tettekre sarkallták a társadalom nagyobb szociális érzékenységű tagjait.

Az sem véletlen, hogy éppen Debrecen városából indult el ez a kezdeményezés. Itt, a Debreceni Egyetemen tanított Karácsony Sándor, akinek a magyarság kérdéseivel, s a nevelés, a pedagógia kérdéseivel foglalkozó írásai felrázták a szunnyadó lelkiismereteket. Az sem lehet véletlen, hogy lelkiismeret-ébresztő gondolatai az ifjúság körében leltek különösen nagy visszhangra.

A forrásoknál harmadikként a Keresztyén Ifjúsági Egyesület eszmeiségét kell megemlítenem. A KIE a fiatalok lelki, szellemi és szociális nevelését tartotta feladatának az Evangéliumok alapján. Debrecenben a múlt század közepétől ismertek voltak gondolatai, s az 1920-as években egyesületté alakult a szervezet. A város fiataljait a KIE karitatív tevékenységekre, mentő-segítő szolgálatokra ösztönözte.

A két világháború közt az intézményes gyermekvédelem eredménytelenségeit látva a Fiúkfalva kísérletének megvalósítását a KIE tagjai kezdeményezték. Nem tudták tétlenül nézni a családok elpusztulását, széthullását, a felnőtt társadalom felelőtlenségét. Tenni akartak a csavargó, kitaszított gyermekekért valamit, akik a városnak, a város vezetőinek is sok gondot jelentettek. A nevelőotthon létrehozását a polgármester rendelte el, s ő adott megbízást a KIE tag *Szekeres Mihálynak* a majdani otthon előkészítésére s vezetésére, *Pataki Gyulának* vezetőhelyettesi és gazdasági vezetői munkára.

1945 után másik támogatójuk a Nemzeti Segély volt. A nevelőotthon felszerelését is két szervezet biztosította, anyagi segítőik a továbbiakban is ők voltak.

Fiúkfalva előzménye, az Utcagyermek Otthon

1935-ben a város vezetői megbízták a KIE Ifjúsági Elnökségét azzal, hogy a csavargó gyermekeknek napköziotthont hozzanak létre. Ehhez rendelkezésükre bocsátotta a Bábaképző Intézet alagsorát a Vágóhíd utcában. Az otthon hamarosan „Utcagyermek Otthon” néven vált ismertté. A gyermekek étkezését a népkonyha biztosította. A KIÉ-s fiatalok rendszeres foglalkozásokat tartottak, vetélkedőket, játékokat, előadásokat szerveztek. Délutánonként leendő pedagógusok tanították a gyermekeket.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez a megoldás csak enyhít a gondokon, de meg nem oldja azokat. Különösen azoknak a gyermekeknek az életében volt túl éles a kontraszt napközis helyzetük és mindennapjaik közt, akiknek volt családjá, bár az nevelésükre – legtöbbször életmódja, kevesebbszer anyagi helyzete – miatt alkalmatlan volt.

Az Utcagyermek Otthon gyakorlata újabb felismerésekhez vezette a fiatalokat. Egyre nyilvánvalóbbá vált számukra, hogy nem szabad menhelyekkel és börtönökkel rögzíteni a rossz „gyermekvédelmi” gyakorlatot. A baj ezekkel csak állandósul, mert berendezkedik rá a társadalom. Az igazi megoldás: a megelőzés!

A napközis foglalkozásokat vezető fiatalok tudatos felkészülésbe kezdtek. Létre akarták hozni a Fiúkfalvát, hogy kiemeljék visszahúzó környezetükből ezeket a gyerekeket. Megfigyelték és kikérdezték a csavargó gyermekeket életükről. Feljegyzéseiket adatlapokon gyűjtötték. A felkészülés tudatosságára utal az adatlap elnevezése is: „Nyilvántartó lap a Fiúkfalva előkészítése céljából”. A gyermekeket olyan új környezetbe akarták helyezni, amelyben megtalálják helyüket, s ahol az emberi közösséget szolgálják. Alapelve volt az is, hogy a gyermekek szigorúan önkéntes alapon jöjjenek Fiúkfalvára. Az adatfelvételek, a napköziben kialakult személyes kapcsolatok és beszélgetések során kezdtek kiválogatódni Fiúkfalva leendő alapítói. Eközben az 1939-ben megnyílt Tanoncotthonba kerülhettek kiegészítő személyzetnek azok a fiúk, akik kinőttek időközben a napköziotthonból. A Tanoncotthon életében tapasztalatokat szerezhettek az önkormányzat, a „Háztanács” működéséről. A fiatalok vitái, s a gyermekekkel folytatott megbeszélések során kikristályosodott, hogy a falu életet szimuláló, a gyermekek által létrehozott (ld. önkéntesség elve) és irányított otthont szeretnének létrehozni, ahol mindenkinek lehetősége van a falu életébe beleszólni. Ezért is választották a Fiúkfalva elnevezést. A falu életének másik két alappillére: a munka és az önellátás. Különbféle műhelyekben dolgozva különféle mesterségeket is elsajátíthatnak. Innen a Tanoncotthonba kerülhetnek vissza 14 éves koruk után. Későbbi elhelyezkedésüket leendő szakmájukban az Otthon vezetősége segítette volna.

Azok a fiatalok, akik Fiúkfalván kívántak élni és dolgozni a csavargó gyerekekkel, elméleti felkészítést is kaptak munkájukhoz. Pedagógiai jellegű előadásokat hallgattak meg, vitákon vettek részt. Az előkészítésben a városi Szociális Ügyosztály vezetője is részt vett, aki egyszemélyben a KIE ügyvezető elnöke is volt.

A közösség kezdetei, életrend

1943 decemberében vonultak le az önként vállalkozó gyermekek és fiatalok a városhoz közeli tanyára, Szepesre. Egy megüresedett cselédlakást hozottt rendbe a város és a Közjóléti Szövetkezet. A 16 fiú kimosdatva, megnyírva, új ruháikban szekerezik le a tanyára. A gyermekek két családot alkotva maguk választottak csoportot maguknak. Vezetőiket ugyancsak maguk választották.

Ahhoz, hogy élni tudjanak a tanyán, jól megszervezett életrendet kellett kialakítaniuk. Munkával neveltek a munkára, mert Fiúkfalva az önellátásra rendezkedett be. A „felnőtt” (KIÉ-s) vezetők határozottak voltak. Nem erőltették senkinek sem a munkavégzést, de

maguk minden munkából keményen kivették a részüket. Napirendjüket önellátásuk, önfenntartásuk szabályozta. Az új életforma sok nehézséget, váratlan helyzetet tartogatott. Higiénés feltételeik nagyon rosszak voltak, nem volt kút, sem árnyékszék. Ha nem akartak betetvesedni, éhen maradni, vizet kellett hordani. A házon átfújt a szél, behordta a havat. A napi tüzelőszerzés, favágás, élelemkészítés egyre keservesebb kötelesség lett. A gyerekek nem voltak hozzászokva a rendszeres, kitartó munkához.

Az első napok lelkesedései után fellángoltak a viták, a gyerekcsapat polarizálódott. Voltak, akik szabotálták a munkát. Hamar készek voltak tettelesen meggyőzni egymást vitás kérdésekben. A vezetőknek a türelem volt a fő eszköze. Esténként mindig megbeszéltek, miként is értelmezhetőek, értékelhetőek a nap történései. Igyekeztek árnyaltan megítélni az eseményeket, s a mi volt jó szempontjából mérlegelni. Nem büntették a falánkokat, a torzsalkodókat, a munkakerülőket. Bízta a közösség egészséges erkölcsi érzékében, erejében. Megpróbálták kivárni ennek érlelődését. Örültek az apró jeleknek. Bízta a maguk példamutatásának erejében.

A napok rendjét az étkezések rendje köré szervezték. Ez volt az archimédészi pont, ahonnan ki lehetett mozdítani a gyerekeket: meg kellett dolgozni minden étkezésért. Az egymást szétlökődő horda-indulatokat is sikerült megfékezni. Maguk hagyták jóvá, hogy rendje van a napnak, a felkelésnek, munkának, étkezéseknek. S ha otromba tetteikre, indulataikra nem büntetés volt a válasz, hanem a felnőttek megértése, jóindulata, vagy lemondása a legnagyobb értékről, saját ételadagjukról a közösség szabályai ellen vétő gyermek javára, akkor lassan valami megmozdult válaszként a gyermeki lelkekben.

Ahogy lehetőségük nyílt rá, megszervezték a tanítást, tanulást is. Tanító járt ki a városból a gyerekekhez, s a legnehezebb körülmények közt is hitték a fiúk, hogy fontos tanulniuk, s mindenki levizsgázott valamelyik osztály anyagából.

Életük fontos része volt a mesélés, történetmondás, az ének, a versmondás, a falusiak (városiak) előtti szereplések. Kiemelt szerepe volt a mozinak. Most ez lett a különleges jutalom.

Módszerek, tevékenységek

Az első időszakban a napi munkavégzés, esti beszélgetések, mesélések és a játékok alakították a kis csapat életét.

„A vezetők feladatként határozták meg

- a másnapi programot részletesen kidolgozták előző nap,
- az egyéni beszélgetések fontosságát a fiúkkal,
- este, a vacsorát megelőző időben a napi munka értékelését (első időben mindenki jelenlétében, később családon belül),
- a legfontosabb feladat az otthon végleges berendezése (a tanya környékének megtisztítása a törmeléktől).” (16)

A felnőtt vezetők megismerve a gyerekeket olyan megbízásokat adtak nekik, amelyek növelték értéküket önmaguk és társaik előtt. (Pl. a munkakerülő gyermeket veszi maga mellé a munkába, hogy megdicsérhesse este a „családja”, s jutalomból ő mehessen majd a vezetővel Fiúkfalva ügyeinek intézésekor a városba.)

Amikor már jó ideje ismerték és megismerték egymást a különböző munkákban, a gyerekek maguk választották meg vezetőiket. Nem életkor, hanem rátermettség szerint, s ilyenkor alávetették magukat a legjobban hozzáértő parancsainak. Egymás tudását elismerték, s hamar belátták, hogy mindig a legjobban megfelelő feladatot kell adni mindenkinek, mert abban sikeres, azt örömmel végzi.

A személyes példamutatásról már esett korábban is szó. A vezetőnek nagyon kellett ügyelnie a mintanyújtásra, mert a negatív mintákat is átvették a fiúk. (Nem mentek el reggel mosakodni, mert X. bácsi sem ment el.) Ez persze nagy vitákat is kiváltott, hogy lehet-e mindenkitől, mindenben a teljes odaadást, esetenként a teljes lemondást megkö-

vetelni. (Így akár városi élete minden előzetes kényelméről és komfortjáról, személyes kapcsolatairól.) Ugyanilyen vitákat váltott ki a vezetők közt, hogy a lemondás és áldozatvállalás arányban van-e a remélt, elérni kívánt céllal. Egy ilyen eset: Felajánlhatja-e az egyik vezető a mindegyikük vacsoráját tartalmazó tálat annak a gyereknek, akinek adagját társai megették, mialatt ez a fiú verekedett az adag kicsinsége miatt?

Mint a felvillantott néhány példa is mutatja, bár igyekeztek tudatosan és előre felkészülni a vállalt feladatra, az mégis sok tekintetben felkészületlenül érte őket. S a gyakorlat alakításával párhuzamosan kellett csiszolniuk elméleti elképzeléseiket, nézeteiket. A különböző vezető feladatait („hatásköreit”) is kidolgozták a felkészülés szakaszában. De mennyire nehéz volt a tiszta működtetés! Itt, a gyakorlatban kellett megtapasztalniuk a vezetővé válás minden nehézségét, beleértve emberi gyengéiket, személyiségük lényegi meghatározottságait, esetenként mint fékeket.

A vezetők igyekeztek az elszigeteltségből kimozdítani a gyerekeket, s a környező tanyák, ONCSA-telepek lakóival kapcsolatot, segítő együttműködést teremteni. A szegények egymásraultaltságának és összesegítésének emberformáló példáit élük át naponta a fiúk. Hiszen kívülről egyre jobban szorítja összefogásra, összetartásra őket a közös ellenség: a háború, az éhezés. S mint kitűnik, néha sokkal nagyobb élettapasztalatokkal bírnak, mint felnőtt vezetőik. Jól gazdálkodnak, jól kereskednek.

A fiúfalvi nevelést a családiasság jellemezte. Nemcsak formailag voltak családokba osztva, de próbálták a családi összetartozás melegét megteremteni, a hagyományokat is átadni.

Fiúkfalva

„Itt közösségi nevelődés történik közösségben. Itt mindenki számára fontos a másik. Nem tűrik a hazugságot. Szabad emberként élnek. Dolgoznak és kormányozzák önmaguk életét, ha nem is mindig megfelelő formában. Éppen azért vagyunk mi itt, hogy a megfelelő életformát közösen alakítsuk ki a fiúkkal. Nem ellenükre, hanem velük együtt.” (17)

Az önkormányzás elveiben még a tervezés időszakában megállapodtak. Az elgondolás gyakorlata a Tanoncotthon időszakához nyúlik vissza. Az ottani példát és gyakorlatot teszik át falu életére. A falut a Falutanács irányítja. Vezetője a falu bírása, tagjai a családvezetők. A Falutanácson az otthon vezetője elnököl. A Falutanács foglalkozik a falu életét érintő minden kérdéssel, gazdasági és személyes ügyekben dönt. Megbízásokat adhat és vonhat vissza. A választott tisztségviselőket időnként beszámoltatja. A falu Bírósága intézi a vitás ügyeket. Büntetéseket is kiszabhat. A Bíróság tagjai: a falu bírása, jegyzője, pénztárosa, s mindig az a családvezető, ahol a vitás ügy felmerül. A Bíróságnak minden érdeket, felet meg kell hallgatni, s mindenkit megillet a védekezés joga. A tisztségviselőket a falu lakói maguk választják szavazással (faluvezetőség, családvezető, munkacsoportok vezetői).

Érdekes megfigyelni, hogyan válik Fiúkfalva története során egyre inkább önkormányzóvá. Autonómiát adnak a gyerekeknek, s azok egymás között élük meg a maguk életét, ahogy erről Karácsony Sándor is gondolkodott. (18) Hagyták, hogy hibázzanak, hibáikból tanuljanak. Voltak persze olyan helyzetek, amikor eltért a felnőttek, s a gyermekek helyzetmegítélése, de nem kényszerítették a felnőttek rájuk álláspontjuk elfogadását. Időnként szemet hunytak az önbíráskodás felett, amikor a közösség tért el a szabályoktól. Gyakorta be kellett látniuk, hogy bizonyos rendkívüli helyzetek, az életbenmaradás kényszere tette szabályszegőkké a gyerekeket.

A végkifejlet felé

Szepes, az első Fiúkfalva tűzvész áldozata lett. (E tűzvészben lelte halálát kedvelt vezetőjük, Szekeres Mihály is. Miska bácsi, ahogy a gyerekek, s a környékbeli felnőttek hívták, nem igazán volt benne a bácsi korban, hiszen mindössze 29 évet élt.)

Ezután megkezdődnek a költözések. Így kerülnek Ebesre. A közeledő ostrom miatt (1944 végén) bemenekülnek a városba. Miska bácsi helyét Pataki Gyula veszi át, aki a kezdetektől benn van Fiúkfalva életében. A sokasodó gondokkal magára marad.

1945-től újra a tanyavilágban folytatódik az élet. A Nemzeti Segély Gyermekvédelmi Osztálya segítette őket. De a Nemzeti Segélynél sem támogatta mindenki, s nézte jó szemmel a Fiúkfalván folyó nevelést. A fiúk munkájából származó természetbeli keresetek egy részének beszolgáltatását kívánták. Ezt még elügyeskedték a gyerekek, s oda juttattak támogatást, ahol az tényleg elkelt. Működött a szegények szolidaritása.

Aztán a Népjóléti Minisztérium képviselői kifogásolták meg a vezető nevelési eljárásait, s azt, hogy a fiúk a faluvezető tudtával, de nélküle vezették le a falugyűlést egy fegyelmi ügyben, s zárták ki az egyik növendéket. Hogy értették volna, hogy a Faluvezető rájuk bízta a döntést kötekedő, verekedős társuk ügyében, akit a Falugyűlés fogadott vissza korábban (a vezető ellenzése ellenére), s vállalva érte a felelősséget. Ezért kellett most nekik dönteniük, s vezetőjük elfogadta döntésüket. Megértést, támogatást vár a Nemzeti Segélybeliektől. Azt, hogy meglátják, a lehetetlen körülmények közt élnek, dolgoznak. Közben egyik helyről a másikra költöznek, s a zavaros, tisztázatlan jogi helyzetű tulajdoni viszonyoktól szenvednek hátrányt. (Eközben láthatták azt is, milyen pompás felszereléssel és viszonyok közt létezett a közelükben egy a 20-as években indított angol típusú kísérleti munkaiskola, hét növendékkel.)

Az is egyre világosabban látszott, hogy az állam a nagy intézetek gazdaságnak, még inkább politikailag célravezetőnek. Nem kívánta a gyermekvédelem visszavonulóban volt. Fiúkfalvát a KIE s a Nemzeti Segély, mint egyre szegényülő társadalmi szervezetek nem tudták tovább segíteni. Megindultak a tárgyalások a Hajdúhadházi Gyermekvárossal. A fúzió – így emlékezik Pataki Gyula – Fiúkfalva szellemiségének mondott volna ellent. Megegyezés nem született, Fiúkfalva szépirodalommal, emlékké, a 'mi lett volna ha' be nem fejezett kísérletévé vált.

Zárszó

Dolgozatomban megpróbáltam bemutatni a II. világháború, a megszállás idején, s a háborút közvetlenül követő időszakban új modellként, létrejött gyermekvédelmi-közösségi utópiákat. A megismertetett intézmények életükkel, működésükkel egy közösségi típusú, demokratikus működésű államot szimuláltak. Közös jellemzőjüként lehetett elmondani, hogy neveléstörténeti gyökereik a reformpedagógiákhoz, annak szociális érzékenységű ágaihoz, a munkaiskolák tradícióihoz is kötődnek, valamint még korábbi időkre, a hazai protestáns kollégiumi önkormányzatok hagyományaihoz nyúlnak vissza. Kimutathatóak voltak kapcsolataik a népfőiskolai mozgalommal, illetve a népi írók mozgalomával és Karácsony Sándor pedagógiájával. Mindkét intézmény válsághelyzetben jött létre, erősítette fel az önkormányzatiságot. Rendszerük a gyermekek teljes életét átfogta, az egyén, a közösség autonómiájának, a gyermek szabadságának, jogainak tiszteletére épülve próbálta visszaadni (megadni) a gyermek biztonságát.

A politikai fordulat a gyermekvédelem államosításával is járt, így ezek a modellek nem élhettek tovább. Tradícióik, hatásuk mindenestre kimutatható a népi kollégiumokban, a csillebérci Úttörő Köztársaság terveiben, a maga módján a Hajdúhadházi Gyermekváros működésén is. Legtovább *Leveleki Eszter* vakációs állama, Pipecland maradt fenn. Nemcsak beszüntették, de el is hallgatták létezésüket.

Okunk van feltételezni, hogy bűvópatakként, kulturális emlékként mégiscsak fennmaradtak, s elemi hatást gyakoroltak a 80-as évek legelejétől kibontakozó ún. iskolaköztársaságok keletkezéstörténetére, eszmerendszerére. (19)

Külön tanulmányt érdemelne, hogy a gyermekvédelemben ma hogyan vannak jelen e tradíciók. Úgy tűnik, e téren ma sokkal inkább a családmodell-típusú fejlődés kerül előtér-

be a nagytársadalmat leképező struktúrák helyett, s a makrotársadalomhoz rendező szocializáció mintha háttérbe szorulna. E folyamatok és modellek összvetése tanulságos volna.

Jegyzet

- (1) Trencsényi László (szerk.): *Reformpedagógiai olvasókönyv*. Magyar Drámapedagógiai Társaság, 1993.
- (2) Németh András: *A reformpedagógia múltja és jelene (1889–1989)*. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1993.
- (3) Trencsényi Imre: *Flanagan köpenye*. Iskolakultúra, 1992/3.; *C. Freinet: A Modern Iskola technikája*. Tankönyvkiadó, 1982.; *J. Korczak: Hogyan szeressük a gyermeket*. Tankönyvkiadó, 1974.
- (4) Gellért Sándor: *Karácsony Sándor szekerében*. Magtárstúdió, 1995. 193. p.
- (5) Molnár Oszkár: *Bevezetés a gyermektanulmányba*. Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvsajtója, 1913.
- (6) Buzás László: *A reformpedagógia hatása a nevelésre és oktatásra*. Tankönyvkiadó, 1989.
- (7) Illyés Gyula: *Lélek és kenyér*. 1940.; *Vörös Márton: A nagy kísérlet*. Gondolat Kiadó, 1960.; *Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság*. Cserépfalvi Kiadása, 1937.
- Ld. még: *Dr. Bernáth József: Fényes szellők*. Tankönyvkiadó, 1970.; *Ugrin József: Emlékezéseim A KALOT parasztfűjűségi mozgalomról, a népfőiskolákról, meg egy kicsit előbből is*. Magyar Népfőiskolai Társaság, Püski Kiadó, 1995.; *Székácsné Vida Mária: Kodály életéből fakadó nevelési koncepció*. Kodály Intézet, 1972.
- (8) *Karácsony Sándor: A magyar ésjárás és közoktatásügyünk reformja*. Exodus, 1939.; *Karácsony Sándor: Ocsúdi magyarság*. Exodus, 1942.
- (9) *Sztehlo Gábor: Isten kezében*. Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságsegítő Alapítvány, 1994. 11. p.
- (10) *Vö. A magyar nevelés útirányai a XVIII. század végéig*. In: Kemény Gábor: *A pedagógiai tudat kialakulása Magyarországon*. Tankönyvkiadó, 1986. 62–63. p.
- (11) *Sztehlo Gábor: Isten kezében*. Stehlo Gábor Gyermek- és Ifjúságvédelmi Alapítvány, 1994. 141. p.
- (12) *Koren Emil: Stehlo Gábor élete és szolgálata*. Az Országos Evangélikus Múzeum Kiadása, 1994.
- (13) *Sztehlo Gábor: Uo.*, 203. p.
- (14) *Uo.*, 205. p.
- (15) *Merényi Zsuzsa: Stehlo Gábor, a gyermeknevelő*. AKG Alapítvány, 1993.
- (16) *Pataki Gyula: „Nem erővel, sem hatalommal”*. *Nevelés a Fiúkfalván*. Mécse Keresztyén Ifjúsági Egyesület, 1995.
- (17) *Uo.*, 188. p.
- (18) *Uo.*, 198. p.
- (19) *Trencsényi László: Az iskolaköztársaságok történetéből*. In: Papp György (szerk.): *Az „Alkotmányos pedagógus”*: Janusz Korczak, Iskolapolgár Alapítvány – Állampolgári Tanulmányok Központja, 1994.